

*Наталія Писаренко
(провідний науковий співробітник
Науково-експозиційного відділу МІДЦ)*

ФЕДІР ЛЮДВИГОВИЧ ЕРНСТ. СЛУЖІННЯ ІСТОРІЇ

У статті окреслено життя та діяльність Федора Ернста – автора знаного путівника про Київ – на терені охорони пам'яток.

Ключові слова: *знищення пам'яток, Михайлівський собор, Десятинна церква.*

В статтє описується жизнь и деятельность Федора Эрнста – автора известного путеводителя о Киеве – на ниве охраны памятников.

Ключевые слова: *уничтожение памятников, Михайловский собор, Десятинная церковь.*

The report talks about the life of Theodore Ernst, author of the famous guide to Kyiv, and his occupation on the area of protected monument.

Keywords: *Destruction of monuments, monument protection, St. Michael's Cathedral, Desiatyna Church.*

Федір Ернст відомий більшості істориків, краєзнавців та дослідників як автор найкращого путівника по Києву. На жаль, одразу після виходу друком книга опинилася в спецфондах. По бібліотеках її просто знищили. До нашого часу збереглося лише кілька примірників. Цей путівник дає нам можливість уявити, якими були Михайлівській Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври, Успенський храм на Подолі та інші святині, знищені в 30–40-х роках ХХ ст., коли Київ ще був обласним містом, за чотири роки до того, як він став столицею УРСР. Як відомо, столицею радянської України раніше був Харків, і лише Постановою XII з'їзду КП(б)У від 21 січня 1934 року було вирішено перенести столицю до Києва і вже 24 січня уряд почав тут працювати.

Тривалий час ім'я Федора Людвиговича Ернста замовчувалося в українській історії. Киянин, доктор історичних наук Сергій Білокінь одним з перших почав досліджувати життя й діяльність Ернста і присвятив цьому кілька праць.

Обрусілий німець Ф. Ернст народився в Києві в сім'ї німецького колоніста. Будинок на вул. Прорізній, 7, у якому проживала сім'я Ернстів, до нашого часу не зберігся. Навчався Ф. Ернст у Глухівській гімназії, яку закінчив зі срібною медаллю. Вищу освіту почав здобува-

Федір Людвигович Ернст

ти в Берліні на філософському факультеті. Однак після двох курсів його зацікавила всесвітня історія та історія мистецтв – і він починає подорожі по Австрії та Німеччині, вивчаючи готичну й романську архітектуру. Потім вирішує продовжити навчання в Києві в Університеті св. Володимира на кафедрі історії мистецтв. Одночасно працює завідувачем бібліотеки і картинної галереї академії мистецтв; співробітничав із журналами «Искусство Южной России» та «Україна». Закінчив науку блискуче – із золотою медаллю за дослідження «Киевская архитектура XVII–XVIII веков». Найбільший вплив на наукові інтереси Ф. Ернста мав професор Г. Павлуцький, який спрямував його на вивчення історії української архітектури та мистецтва.

Проте не тільки наукою цікавився Ф. Ернст, його приваблювала ще й громадська діяльність. Він бував на засіданнях «Старої громади», відвідував революційні збори. Тому й не дивно, що після початку Першої світової війни Ернста, як неблагонадійного (а тим паче німця) заарештували і вислали до Сибіру. І це був його перший арешт, а попереду було два, утім, уже при іншому режимі. Повернувся Ф. Ернст до Києва 1917 року і зразу ж активно взявся до справ: співробітничав з різними журналами, пише монографію «Українське мистецтво XVII–XVIII віків». Його діяльність не залишається непоміченою – Федора Людвиговича обирають дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, Історичного товариства імені Нестора-Літописця, Товариства діячів українського пластичного мистецтва. У 1918 році його було призначено головою Секції архівно-бібліотечної справи у Міністерстві освіти, а в березні 1919 року – обрано редактором відділу діячів мистецтв Біографічної комісії ВУАН. До своїх обов'язків Ф. Ернст віднісся не формально (як це буває з чиновниками), а як справжня творча людина – його картотека діячів мистецтв налічувала 5 тис. імен. Авторитет Ф. Ернста зріс ще більше, коли він став професором київських інститутів – Археологічного та Художнього. Його також було обрано членом Комісії по організації Лаврського музею культів, Київської картинної галереї (нині – Національний музей російського мистецтва), Музею мистецтв ВУАН (нині – Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків). Взагалі Федір Ернст, як і його одноподумці Микола Біляшівський та Данило Щербаківський, присвятив життя і діяльність портунку та дослідженню історико-культурних цінностей, розшуку й поверненню історичних і мистецьких скарбів. Утрюх вони доклали великих зусиль для створення колекцій першого міського музею, на основі якого згодом сформувалося кілька національних музеїв – історичний, художній, народного декоративного мистецтва та музею Т. Шевченка.

З жовтня 1923 року Ф. Ернст став завідувачем художнього відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка. Він узявся до справи з ентузіазмом, збільшивши фонди музею за 10 років у 15–20 разів. До того ж він не полишав наукових досліджень. Майже щороку вчений видавав наукові праці з мистецтва й архітектури. Також йому вдалося опублікувати нині широковідомий путівник «Київ».

Увесь цей час Ф. Ернст проживав у самому центрі Києва на вул. Круглоуніверситетській, 4. У 1920-х роках він бере участь у численних експедиціях з пошуку, дослідження та збереження пам'яток української архітектури й мистецтва, керує археологічними розкопками, організовує виставки, формує музейні експозиції. Разом з колегами боронить від руйнування, перебудови, неналежного використання визначні історико-культурні споруди: у Києві – Кирилівський монастир, Лаврську дзвіницю, Володимирський собор; у Тульчині – будинок Пестеля, у Заславі – Бернардинський кляштор; у с. Вороньки Ніжинської округи – Покровську церкву. За його участі було створено кілька історико-культурних заповідників у Слєцькому, Кирилівському та Новгород-Сіверському монастирях, а також у Києво-Печерській Лаврі.

Незважаючи на тогочасну небезпеку, він пише дослідження «Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 году». Федір Людвигович був членом комітету з ремонту та реставрації Софійського собору. Саме завдяки його наполегливості 1931 року були збережені й передані до київських музеїв найцінніші дзвони, зокрема дзвони Софійського собору. Ф. Ернст робив усе можливе, аби створити Музейне містечко на території Лаври. Зберігся протокол засідання, у якому зазначено «Слушали: О передаче старинных построек Лавры под Музейный городок. Постановили: Ввиду уже возбужденного перед центром ходатайства поручить т. Эрнсту составить точный список всех зданий и построек, подлежащих передаче губполитпросвету».

У ці роки Ф. Ернст кілька разів важко хворів, але не полишав своєї діяльності. В автобіографії він описує, як рятуючи бібліотеку професора Лук'яненка, захворів на висипний тиф і пролежав два місяці. Після цього дуже голодував і, працюючи в цей час вченим експертом з охорони пам'яток, ходив через голод за 65 верст від Києва пішки, щоб обміняти якісь речі на продукти.

У щоденниках Ф. Ернста є записи про зруйновані церкви, зокрема про рештки Ірининської церкви. Звідти ж дізнаємося і про спроби українських гуманітаріїв врятувати їх. Однак, попри всі зусилля, учені зазнали поразки – у ніч на 27 березня 1932 року пам'ятку було по-варварськи зруйновано, уламки її перевезено та хаотично розкидано на садибі Софійського собору. У щоденнику Ф. Ернста є запис про ще одну старовинну церкву, яка, на жаль, уже не існує: «В 3–4 год. Комісія краєвої інспектури – огляд Георгієвської церкви (1744–52), де розібрано іконостас і пошкоджено надгробок Іпсіланті». Свою роботу «вченого інструктора» Всеукраїнського комітету охорони пам'яток старовини й мистецтв в автобіографії Ернст описує так: «Робота наша полягала в тому, що ми обходили будинки й приватні помешкання, де були колекції з пам'яток старовини, брали їх, на підставі відповідного декрету Раднаркому РСФСР, на облік і в разі небезпеки або одвертого грабіжництва перевозили до найближчого музею... В цей час мною особисто було взято на облік або врятовано від знищення дуже багато пам'яток культури, які великою мірою збагатили наші музеї».

3 лютого 1927 року Ернст очолив Київську інспектуру охорони пам'яток культури, якій були підпорядковані Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина та частина Полтавщини. У 1930-х роках Ф. Ернст разом з Іполитом Моргилевським та Миколою Макаренком намагалися врятувати від зруйнування Михайлівський Золотоверхий собор. Пізніше цих людей знищили – так само, як і сам собор. Проте завдяки їхнім зусиллям залишилися фото: вдалося зняти найцінніші мозаїки та фрески, що їх передали в музейне містечко в Лавру, однак більшість цінностей або безслідно зникла, або була вивезена. Газета «Більшовик» від 14 серпня 1937 року так описує ці події: «Чтобы освободить место для правительственного центра, управа строительства решила взорвать Михайловский монастырь. В разных местах собора было заложено около 2500 зарядов аммонала. К каждому заряду были проведены электрические провода. В 9 часов вечера 14 августа инженеры включили рубильник. Послышался небольшой силы взрыв – и все огромное сооружение осело в середину. Ни один дом, граничащий со строительством, не поврежден».

Як не дивно, та саме діяльність на пам'яткоохоронній ниві стала приводом для арешту Ф. Ернста. Йому було пред'явлено звинувачення у контрреволюційній діяльності і

створенні ворожого осередку в музеї. У 1930-х роках почалася чистка кадрів Наркомату освіти, та власне й по всій країні. Така чистка закінчилася нищівним розгромом культурного життя в Україні. Найбільші музеї оголошені «...осередками націоналістичних сил». Почалися арешти найпрогресивнішої частини української інтелігенції. Важко уявити, що саме Ернста звинуватили в «шкідницькому» ставленні до культових пам'яток. 23 жовтня 1933 року Ф. Ернста було заарештовано вдрупе. Його дружина так згадувала цю подію: «Просто надо было его убрать, поскольку добровольно он из Киева, конечно же, не уехал бы». Це був другий арешт Федора Ернста. Він відбував трьохрічне ув'язнення на Біломорканалі з подальшою висилкою до Алма-Ати. Після цього йому не дозволили повернутися до Києва. В ув'язненні він займався улюбленою справою: у 1936–1937 роках завідував музеєм Біломор-Балтійського каналу, а в 1937–1938 роках зайнявся створенням Казахської національної галереї і був заступником директора, з липня 1938 року працював у Башкирському художньому музеї. Однак після арешту його дружини Тамари Львівни, Ф. Ернста змусили повернутися до Уфи, де невдовзі його арештували втретє (уже як «німецького шпіона»), а 28 жовтня 1942 року стратили. Пізніше ця дата була сфальшована і подавалась інша – серпень 1949 року. Деякі джерела вказують, що місце й дата смерті невідомі.

Серед доробку Федора Ернст, вагомою складовою якого є книжки, є також нездійсненні проекти, які вражають своєю актуальністю. З-поміж пам'яткоохоронних проектів, розроблених Ернстом разом з однодумцями наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, одним з найграндіозніших був план створення заповідника «Київського Акрополя», який мав за мету об'єднати охорону визначних пам'яток культурної архітектури древньої частини міста. Експозицію музею «Київський Акрополь» пропонувалось облаштувати в Десятинній церкві (арх. В. Стасова), утім, лиха доля спіткала і її. 26 березня 1936 року на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У постановили: «Разрешить Горсовету разобрать Десятинную церковь с тем, чтобы полученный от сноса здания кирпич использовать на нужды городского строительства». З цього приводу можна висловити великий жаль, якби такий проект було затверджено у вигляді, як його бачив Ернст, можливо, вдалося би врятувати від загибелі Михайлівський собор, Трьохсвятительську, Георгієвську, Десятинну та Стрітенську церкви. Однак доля жорстоко обійшлась і з пам'ятниками, і з людьми, які намагалися їх захистити.

Література

1. Білокінь С. В обороні української спадщини: історик мистецтв Федір Ернст / С. Білокінь. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – 281 с.
2. Білокінь С. І. Ернст Федір Людвигович / С. І. Білокінь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 47.
3. Білокінь С. Місце Федора Ернста в історії української культури 20 століття / С. Білокінь // Пам'ятки України. – 2012. – Жовтень. – С. 4–19.
4. Ковалинский В. Киевские хроники / В. Ковалинский. – К., 2012. – 317 с.
5. Щоденник Федора Ернста: Охорона пам'яток культури. 1919–1920 роки / вступ. слово, публікація і прим. С. Побожія // Пам'ятки України. – 1993. – Чис. 1–6. – С. 130–136.